

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kristian Nissen.

Hans Hansen Lilienkjolds
Pittoriske Arbejder.

AMTMANN I FINNMARK
HANS HANSEN LILIENSKIOLDS
LITTERÆRE ARBEIDER
(WITH AN ENGLISH SUMMARY)

AV
KRISTIAN NISSEN

DET KGL NORSKE VIDENSKABERS SELSKABS SKRIFTER 1936 NR 6

TRONDHEIM
I KOMMISSION HOS F. BRUNS BOKHANDEL
1987

Fremlagt i Fellesmøtet 14de desember 1936 av herr Landmark

I den lange rekke av til dels fremragende menn, der som lensherrer, amtmenn og fylkesmenn har vært den norske konges og den norske stats øverste representanter i Finnmark, inntar HANS HANSEN LILIENSKIOLD [1], amtmann i Finnmark fra 1684 til 1701, en særlig fremtredende plass.

Selv utgått fra en bergensk patrisierslekt, sammen med sin far og bror ophøiet i adelstanden og ved sin utdannelse og sine forbindelser i utpreget grad tilhørende embedsaristokratiet, blev han da han i ung alder var blitt amtmann i Finnmark, den fattige og forgjeldede befolknings talsmann overfor regjeringen og handelsmonopolet, som dengang var i hans bysbarns, bergenserne hender. Og han var så standhaftig i sitt arbeide for å hevde den undertrykte befolknings rett og interesser, at det til slutt — i 1701 — kostet ham hans stilling. Han drog til Kjøbenhavn for å forsvare sig og sin handlemåte, og dette før så vidt med et positivt resultat som han gjenvant kongens nåde og i 1702 blev utnevnt til amtmann i Romsdal, et embede som hans tidligere avdøde yngre bror, JONAS LILIENSKIOLD, hadde innehatt (1678—1691) [2]. Men innen han tiltrådte dette nye embede, døde han i Kjøbenhavn 12te januar 1703 og etterlot sig hustru og en stor flokk barn i meget vanskelige økonomiske kår [3].

Det er dog ikke bare denne hans embedsvirksomhet med den tragiske avslutning, som har gitt Hans Hanssen Lilienskiold en så fremtredende plass i Finnmarks administrative og indrepolitiske historie. Det som særlig har bevart hans navn, og som til sildige tider vil sikre det mot forglemmelse, er det store litterære arbeide han etterlot sig i det hittil ennu utrykte *Speculum boreale*, et verk som i vår litterære historie er blitt så å si identisk med Lilienskiolds navn, omrent som *Heimskringlas* med Snorre Sturlasons.

Verket, hvis titel (Nordspeilet) tydelig henspiller på *Speculum regale* (Kongespeilet), er en bredt anlagt skildring av Finnmarks politiske og økonomiske historie, av landets naturforhold, dyrer- og planteliv, av dets befolkning og næringsveier.

Utarbeidelsen har utvilsomt i allfall for en vesentlig del funnet sted i Finnmark, på Vadsø, hvor Lilienskiold residerte det meste av sin tid deroppe, da amtmannsholigen på Vardøhus slott var

Fig. 1. Titelbillede (nr 2) i *Speculum boreale*, første bind.
(Se note [4] s. 26—27).

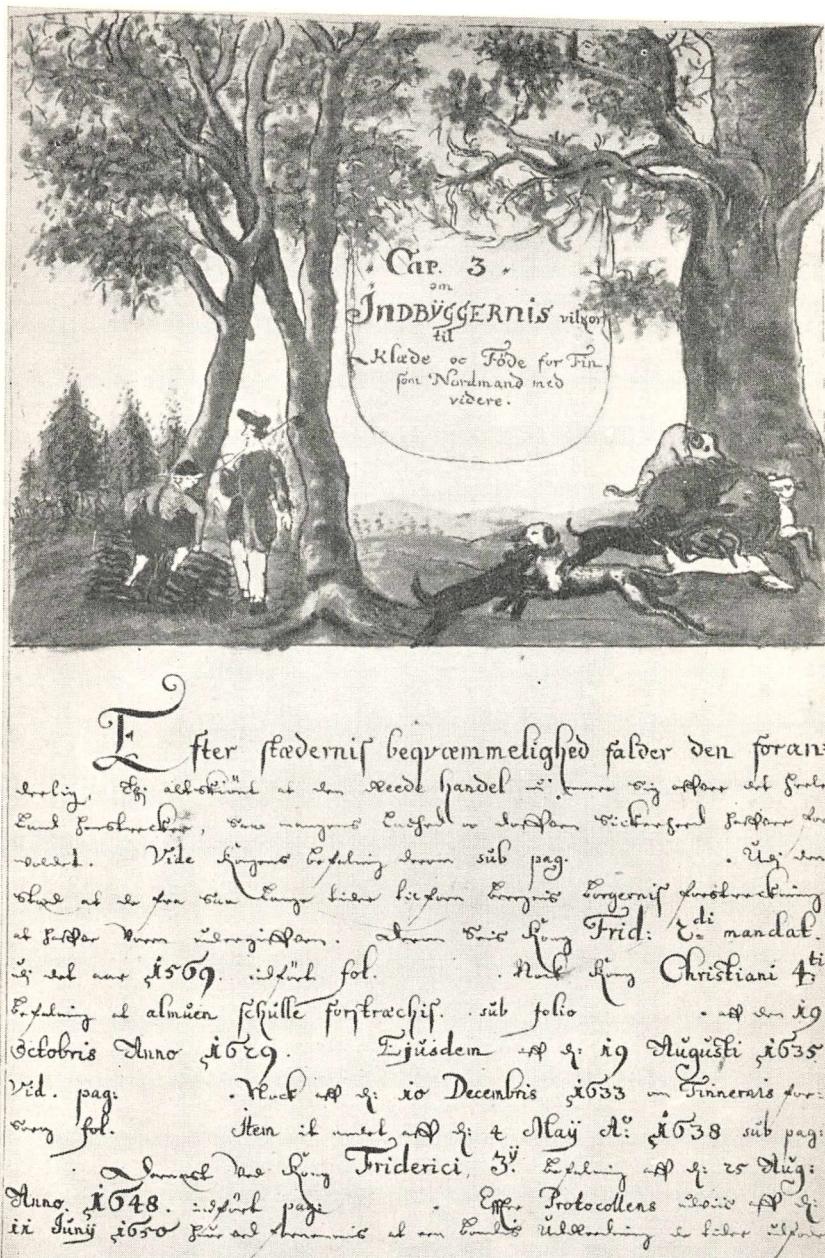

Fig. 2. Billed- og tekstsider i «Finmarchens Beschrifelse». (Se s. 6 og note [6] s. 28).

i så dårlig forfatning, at den var ubeboelig. Men helt avsluttet blev verket først i 1701, da det i to elegant skrevne bind, med initialer og dekorativt utstyr forøvrig, i flere farver og med en mengde illustrasjoner i akvarell av finnmarkske lokaliteter og av finnmarkssk folke- og næringsliv, blev overlevert kong Fredrik IV [4]. I Det kongelige bibliotek i Kjøbenhavn finnes verket fremdeles, i den Thottske samling som nr 948—949 fol. Og det må utvilsomt betegnes som et av praktstykkene i bibliotekets veldige og verdifulle manuskriptsamling [5].

Sammesteds finnes også, som manuskript Thott nr 950 fol., en annen utgave av verket skrevet med samme hånd, men av langt ringere omfang. Det omfatter kun ett bind av størrelse omtrent som hvert av de to i Speculum boreale. Det savner denne latinske titel, de tre parter som det er delt i, betegnes bare som «Finnmarchens Beschrifuelsis 1 (resp. 2, 3) Part», utstyret er mindre strålende og billedstoffet langt fattigere (og til dels et helt annet) enn i Speculum. Om enn også dette må kunne betegnes som et praktstykke, så blegner det dog fullstendig i sammenligning med det to-binds praktverk, som det fullstendige Speculum boreale er. Det har ofte vært betegnet som konceptet til Speculum. Men denne betegnelsen er misvisende. Ved nærmere eftersyn viser det sig nemlig at forskjelligheten mellom de to verker er for store til å kunne rettferdiggjøre en sådan betegnelse. Men det må være et forarbeide til, et utkast til, eller, om man vil, en første «utgave» av Speculum, og det er antagelig i sin helhet skrevet i Lilienskiolds Finnmarkstid. Boken er udatert og uten forfatterangivelse. Av de mange dokumenter som er referert eller gjengitt in extenso i boken, er det seneste så vidt jeg har kunnet finne, en forordning av 2nen desember 1693. Så bokens utarbeidelse kan derfor ikke være avsluttet før tidligst i 1694. Fredrik IV's navn er ikke nevnt i nogen forbindelse, og dens avfattelsestid bør derfor kunne settes til årene 1694—1698, kanskje helst til 1694—95 [6].

*

Foruten Speculum boreale i de her omtalte to utgaver har hittil kun et litterært arbeide av Lilienskiold vært kjent, nemlig en reisejournal eller rettere en beskrivelse av en reise som han etter å være ferdig med sin skoleutdannelse foretok fra Bergen til Rom i årene 1668 til 1670. Ledsaget av sin yngre bror Jonas forlot Hans Schmidt eller Smed, som han dengang ennu het, Bergen den 27de januar 1668 og reiste over Sognefjorden og Filefjell til Christiania og Kjøbenhavn. Her blev brødrene immatrikulert ved universitetet den 10de mars. Men allerede 21de mars forlot de Kjøbenhavn «udi følge aff voris Hoffmæster Niclas Stub, nu meere Kongl: Assistenz Raad udi Norge» [7], og fortsatte over Hamburg og forskjellige andre tyske byer til Leipzig. Her tok

de en lengere stans. De lot sig innskrive ved universitetet og studerte her i tiden 9de april 1668 til 25de januar 1669, idet de dog i denne tid også foretok reiser til nærliggende mellemtyske byer, hvis museer og andre severdigheter blev besett og beskrevet.

Fra Leipzig gikk reisen videre gjennem Thüringen, over bl. a. Frankfurt am Main, Würzburg, Nürnberg, München, Tyrol og Trient til Venedig. Her tar de reisende et lengere sommerophold fra 6te mai til 20de august 1669, alle kirker og samlinger, arsenalet og andre severdigheter besøkes og beskrives i ord og bilder.

Under reisen videre til Rom besøker de bl. a. universitetsbyene Padua (20de august—20de september) og Bologna, og begge steder lar de sig innskrive ved universitetet. I Bologna var de for øvrig kun et par dager (25de—28de august). Men om universitetsopholdet i Padua kan Lilienskiold bl. a. fortelle følgende:

«Den Juridiske Facultets Collegium er en kiøn værelse. vi haffde knap voren ved 3 Uger udi dette Academi før vi udi samme Collegio hærlig bleffve til giæst indladne oc effter samptlige Academiets ballottering oc slut udvalt till Assessores pro facultate Juridica. Thi Accademiet haffver her sin egen ræt oc jus saavel udi Civil som Justits-sager.»

Mere enn en uke varte dog ikke denne honnør, for da også den fjerde uke var gått, blev reisen fortsatt over bl. a. Mantua, Modena, Bologna, Florenz og Siena til Rom, som selskapet nådde den 5te oktober 1669.

Skildringen av reisen fra Bergen til Rom optar omtrent halvdelen av fremstillingen. Den annen halvdel er viet Rom og oppholdet der fra 5te oktober 1669 til 23de april 1670. Med skildringen av alle de merkverdigheter som der var å se, og av utflyktene i Roms omegn og i Syd-Italia helt til Neapel og Vesuv, slutter det bind av reisejournalen som hittil har vært kjent. Det finnes nemlig i Bergens Museums biblioteks manuskriptsamling, hvor det bærer nr 35. Det er et stort foliobind på 281 upaginerte blader innbundet i et gammelt, nu sterkt medtatt skinnbind (over treplater). Det er udatert og uten forfatterangivelse. Men det er skrevet med samme elegante hånd som Speculum boreale, har dekorativt utstyr i samme smak som dette verk og er likeledes utstyrt med en mengde illustrasjoner av steder, slottet, museums-gjenstander m. v., som regel utført i flere farver. I utstyr og håndskrift er det så likt Speculum boreale (og utkastet til dette verk) at man, om man ikke fester sig ved innholdet eller bildenes gjenstand, skulde tro det var et bind av samme verk. Av betegnelsen en reisejournal kunde man foranlediges til å tro at boken var nedskrevet under eller umiddelbart etter reisen. Selvfølgelig må der under reisen være gjort optegnelser, men de er sikkerlig skjedd i notishøker av mindre format og på tynnere

papir. I sin nuværende skikkelse må reisejournalen derimot være skrevet på Vadsø, sannsynligvis tidligst i 1695. Boken åpnes nemlig med en dobbelt hyldest til «Johannes Lilienskiold», skrevet på latin av Lilienskiolds slektning, sognepresten på Vadsø prost **LUDVIG** (Ludovicus) PAUS, den ene hyldest, et versifisert hyldningsdikt med allusjoner til Lilienskiolds navn og tiljene i hans slektsvåben, er datert Vadsø 27de mars 1695, den annen er en lignende hyldest i prosaform, datert Vadsø 29de desember 1694.

Ytterligere kan opplyses at bokens bind på ryggen mellem de dekorative presninger i blindtrykk — som måskje oprinnelig har vært forgylt — har innpresset bokstavene **H L S**, som må leses som Hans Lilien-skiold og bety, at boken er innbundet i amtmann Lilienskiolds levetid [8].

På bokens siste blad er med stor håndskrift skrevet **BENDIX LILLIENSKIOLD**, hvilket sannsynligvis betyr, at boken etter amtmannens død har vært i sønnens, den i 1717 avdøde løitnant Bendix Lilienskiolds eie. På bindets innerside er skrevet «Til Bergens Museum fra Elias Hjortdal. 963.» Noget nærmere om hvem som har eiet boken fra den blev skrevet til den kom i Bergens Museums besiddelse, føreligger ennå ikke [9].

Men mens der av *Speculum boreale* hittil kun er tatt avskrifter og gjengitt mindre utdrag i trykken, er av reisejournalen hele den første halvdel, omfattende reisen fra Bergen 27de januar 1668 til ankomsten til Rom 5te oktober 1669, gjengitt i trykken under titelen: *Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668—1670. I. Reisen fra Bergen til Rom* [10]. Ideen til utgivelsen blev gitt av godseier, nu pavelig kammerherre og romersk greve **CHRISTOPHER PAUS**, mens selve utgivelsen blev besørget ved biblioteksamanuensis **CHR. SOMMERFELT**, som har forsynt boken med et forord, datert Kristiania 4de desember 1915. Av manuskriptets tekst er kun utelatt ovennevnte hyldest på vers og prosa til Lilienskiold fra prosten Paus på Vadsø og en større del av billedstoffet. De medtatte bilder er også kun gjengitt i sort og hvitt, ikke i farver. Imidlertid er en hel side av manuskriptet gjengitt (ad s. 72) i noget forminsket målestokk i et farvefacsimile, som gir en meget god forestilling om dette og andre Lilienskiold-manuskripters utseende.

I Sommerfelts forord er intet antydet om nogen fortsettelse av journalen etter opholdet i Rom. En sådan er imidlertid omtalt såvel av E. A. THOMLE i Pers.hist. tidsskr. VI s. 287 som av H. J. HUITFELDT-KAAS i hans biografi av Hans Hansen Lilienskiold i Bricka [11]. Huitfeldt-Kaas sier at «L.s Reisejournal fra Udenlands-Rejsen — — — ligeledes existerer i 2 Foliobind, hvoraf et i Bergens Museum og et andet hos Slægten L. i Danmark, der dog kun kognatisk nedstammer fra den adlede Familie, i

det denne allerede uddøde ved Midten af det 18. Aarhundrede med Amtmandens Sønnesøn.»

At nogen fortsettelse av journalen finnes i Danmark i eller utenfor den nuværende Lilienskiold-slekts besiddelse, har det dog ikke lykkes mig å få bekreftet. En henvendelse som overbibliotekar CARL S. PETERSEN ved Det kgl. bibliotek i Kjøbenhavn på foranledning av mig rettet til et fremtredende medlem av slekten Lillienskiold, blev besvart derhen, at vedkommende ikke kjente eller hadde hørt tale om nogen sådan reisejournal.

Og det er fullt trolig. For fortsettelsen av reisejournalen finnes i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs bibliotek i Trondheim som manuskript nr 153 folio og har tilhørt biblioteket i over 100 år. Det finnes nemlig i katalogen av 1831, men ikke i katalogen av 1808, og må derfor være innkommet i et av de mellemliggende år [12].

At det var en fortsettelse av reisejournalen, blev jeg opmærksom på allerede i 1917, da jeg for første gang fant frem til manuskriptet efter den i 1872 trykte katalog, hvori det står betegnet som «En meget sirlig skrevne Copie af en Reisebeskrivelse igjennem Frankrig og Nederlandene til England 1670, med Tegninger». Men i henhold til Huitfeldt-Kaas's uttalelse om at annet bind av reisejournalen skulde finnes i Danmark, gikk jeg ut fra at det trondheimske manuskript nr 153 fol. måtte være et tredje, ukjent bind av verket. Efter at jeg senere, først ved fotostatiske stikkprøver og dernæst i disse dager ved utlån av det bergenske manuskript nr 35 fol. hit til Trondheim, har fått anledning til direkte å sammenholde de to manuskripter med hverandre, har det vist sig at det trondheimske manuskript nr 153 er den umiddelbare fortsettelse av det bergenske nr 35.

Det bergenske manuskripts tekst slutter nemlig — bortsett fra registrene på de siste bladene — med følgende ord:

«Som Vi nu alt dette hafde beseet, satte Vi reisen tilbage ad Rom vel 17 Mile udi it meget deiligt Land, forbi de gamle rudera aff Taberna Meritoria, sampt aff Villa Luculli, hvor vi siden till Aprilis udgang offertøffvede, før vi affskied fra Rom toge oc begaffve os paa udreisen igien aff det Italianske-Land oc des stæder.»

Trondheims-manuskriptet nr 153 begynner således: «Anno 1670. D. 23 Aprilis, begafue Vi os paa Veyen fra Rom, komme forbi Storta oc Formello, metropolis Wejentium oc imod afftenen ad Baccano. Ved 16 Mile.»

Manuskript nr 153 er et foliobind på 205 beskrevne blad + 6 ubeskrevne av en noget annen kvalitet (iallfall med et annet vannmerke). De siste nevnte 6 blad er sannsynligvis først tilkommet ved innbindingen. Bindet er helt i skinn (brunt marmorert), med rike gulldekorasjoner i feltene på ryggen. Efter

sin type skulde bindet nok kunne være samtidig med teksten, altså fra 1690-årene. Men det er ennu så ferskt og vel bevart, at det neppe kan være så gammelt. Og i næstøverste ryggfelt finnes følgende titel trykt i gull: «En Reisebeskrivelse i Manuscript». Denne titel viser at innbindingen ikke kan være skjedd mens manuskriptet ennu var i amtmann Lilienskiolds besiddelse, men først etter at det var kommet i fremmedes eie, som ikke hadde nogen anelse om hvem forfatteren var. Bindet bærer ikke noget bokbindermerke eller annet merke som kan tjene til nærmere å bestemme hvor og når innbindingen har funnet sted. Men da det er høist usannsynlig at manuskriptet er forsynt med et så kostbart bind etter at det i årene mellom 1808 og 1831 blev Videnskabernes Selskabs eiendom, må innbindingen antagelig skyldes en tidligere eier i det 18de århundre eller i begynnelsen av det 19de.

Også med hensyn til håndskrift, dekorativt utsyr og illusterring er Trondheim Ms. 153 fol. en direkte fortsettelse av Bergen Ms. 35, ja de 205 beskrevne blad har endog næiaktig samme vannmerke.

Teksten skildrer reisen fra Rom og nordover. Reisen gikk, med kortere eller lengere ophold på de mest severdige steder, over Florenz, Pisa, Genua, Pavia, Milano, Turin og Rivoli, over Alpene til Savoyen, inn i Dauphinée til Grenoble og Lyon og videre til Genève. (Se fig. 3). Hit kom reiseselskapet den 18de juni 1670 og blev der og i omegnen til den 22de august. Reisen gikk så videre til Basel og Rhindalen nordover helt til Köln med besøk i en mengde byer underveis.

Fra Köln fortsattes reisen den 26de september 1670 over bl. a. Aachen, Maastricht, Liège og Namur til Nord-Frankrike og gjennem bl. a. Charleville, Sedan og Rheims til Paris, hvorhen selskapet nådde den 17de oktober. Med hyppige utflukter til hyer, slotter og kirker i nærheten av Paris sem St. Denis, Versailles, St. Germain og Vincennes forblev de reisende vinteren over i Paris helt til 10de april 1771, da hjemreisen fortsattes. Veien gikk først gjennem Normandie til Rouen og Havre, derfra med seilfartøi til England, hvor de landet i Greenwich og tok til lands op til London, som de nådde 3dje mai. Med utflukter til kjente steder i Syd-England som Windsor og Hampton Court forblev selskapet i London til 8de juni. Reisen fortsattes så over Gravesend og Dover til Calais, derfra gjennem bl. a. Gravelines og Dunkerque til Ostende, Brügge og Gent og over Bruxelles med flere steder til Antwerpen, som selskapet nåddc den 18de juni 1671.

Her stanser reisejournalens annet bind. Det har dog neppe vært forfatterens mening å avslutte fremstillingen her. De siste ordene står nederst på en side og er sålydende: «Oc derfra endelig til Antwerpen. Summa 10 Mile.» Det lange hyldningsdikt

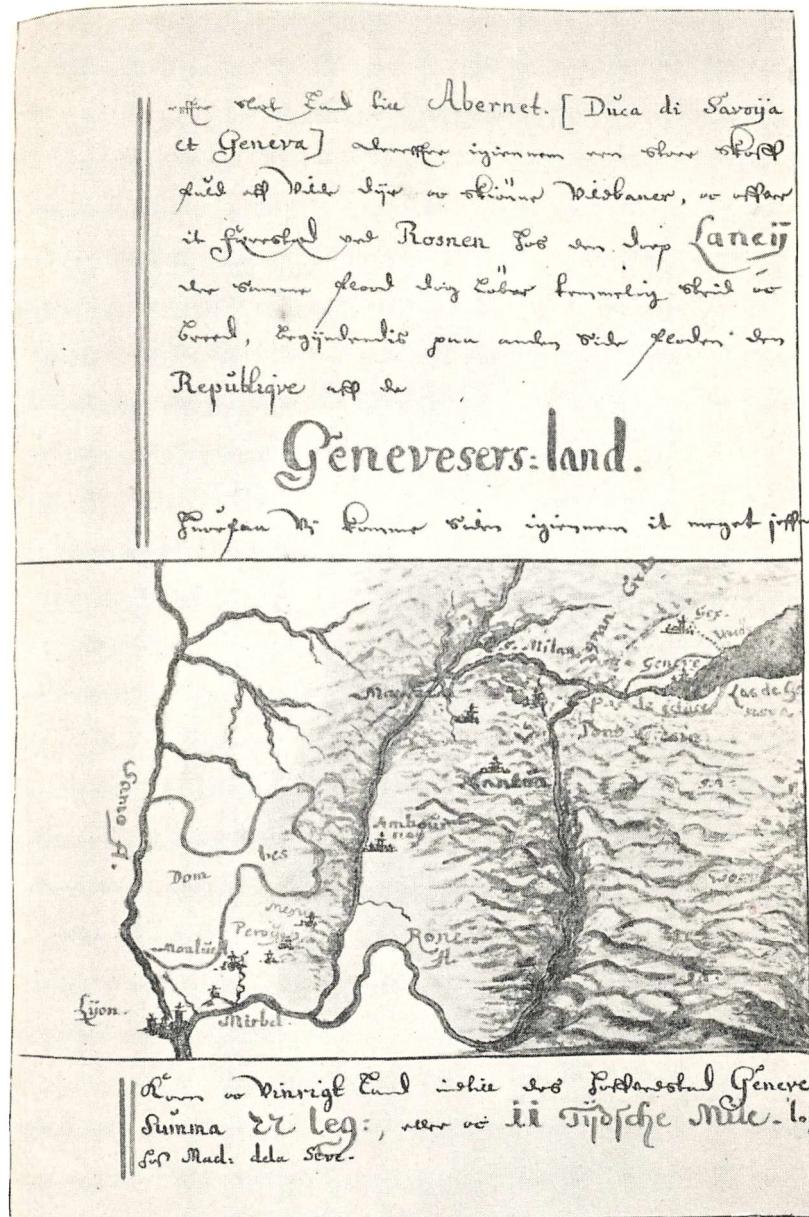

Fig. 3. Billed- og tekstside i annet bind av Lilienskiolds reisejournal, nu i Videnskabsselskabets Bibliotek, Trondheim, Ms. 153 fol. (Se s. 10).

Fig. 4. Billedside i «Nordens Ære-Støtte».
Ms. i Kgl. Bibl. K.havn, Gl. kgl. Saml. fol. 804. (Se s. 14 flg.).

fra prost Ludvig Paus til Lilienskiold som finnes i *Speculum boreale's* første bind like etter Lilienskiolds dedikasjon av verket til kong Fredrik IV, inneholder også en omtale av Lilienskiolds store utenlandsreise i ungdomsårene. Når denne versifiserte omtale av reisen fra en som ikke selv har deltatt i den, sammenholdes med Lilienskiolds reisejournaler, viser det sig, at den inneholder mange feiltagelser med hensyn til reiseruten m. v. [13]. Men det tør være riktig, når Paus her forteller følgende om avslutningen av Lilienskioldenes reise etter at Dunkerque var besøkt:

«Flere schiønne Byer, han end dernæst besøgte,
Ja vide om i Nederlands stæder omkrøgte,
Indtil hand sindet blef sit hiemmeland at see,
Hvor da seiglatzen gich, fra Amsterdamske-Ree.»

Til en skildring av Antwerpen, opholdt i Nederlandene og tilbakereisen til hjemlandet vilde Lilienskiold uten tvil kunne ha funnet plass i annet bind uten at det var blitt større, i allfall ikke nevneverdig større, enn første bind. Spørsmålet er da, om Lilienskiold selv har rukket å få skrevet også avslutningen, som i så fall er kommet på vidvank og er forsvunnet, eller om han ikke har rukket det, således at avslutningen aldri har eksistert anderledes enn i Lilienskiolds originale optegnelser fra reisen. Det siste forekommer mig å være det sannsynligste. For hadde han rukket å få verket utarbeidet helt til slutt, vilde han sannsynligvis straks ha latt det innbinde på samme måte som første. Nu er, som tidligere nevnt, også annet bind innbundet, men i et bind som ikke kan være fra Lilienskiolds egen tid. Og boken bærer intet spor av tidligere å ha vært innbundet i et annet bind enn det nuværende. Det sannsynligste er derfor at annet bind — Bibl. Vidensk. Selsk. T.heim Ms. 153 fol. — ikke er blitt helt fullført fra forfatterens side, hvad nu grunnen dertil enn kan ha vært [14].

Om reisen til hjemlandet gikk til Norge og det fedrene hjem i Bergen eller til Danmark og Alma mater, universitetet i Kongens Kjøbenhavn, kan der for tiden ikke sies noget nærmere. Sommeren 1671 må han i allfall være nådd tilbake til Danmark eller Norge eller til begge.

Det næste vi vet om ham, er at han blev sekretær hos den dansk-norske gesandt (resident) i Stockholm CHRISTOPHER LINDENOW. Det var i 1672 at Lindenow blev utnevnt til resident i Stockholm med instruks av 21de september 1672. Sannsynligvis har Lilienskiold da reist sammen med Lindenow til Stockholm og har da her til å begynne med — ennu bare 22-23 år gammel — funnet en stilling, hvori hans kunnskaper i fremmede sprog og hans kjennskap til fremmede land riktig har kunnet komme til nytte. Men hans hu stod til å arbeide i sitt

fødeland, og i «det haab udi mit fædrene Land Norge i fremtiden att vorde forfremmet» søkte han — ennu under det borgerlige navn Hans Smed — i en ansøkning til kongen datert Kiøbenhavn 13de september 1673 om å få bli vicelagmann i Bergen, et embede som også — etter anbefaling av Gyldenlöwe i påtegning, datert Aggershus den 20de september 1673, — blev ham betrodd.

Hans videre avansement gjennem lagmannsembetet i Bergen til amtmannsembetet i Finnmark, hvortil han blev utnevnt 5te september 1684 etter sin ansøkning av 10de mars s. å., skal ikke her refereres nærmere. Vi kan bare slå fast at det var en ung mann med en usedvanlig høi almendannelse som søkte sig inn i den norske administrasjon, da Hans Lilienskiold i 1673 blev vicelagmann i Bergen. Relativt bedømt har neppe heller nogen annen av de mange utmerkede menn som har vært amtmenn i Finnmark, sittet inne med europeisk kultur i større omfang enn Lilienskiold, da han tiltrådte sitt amtmannsembete. Og aldri har der av nogen enkeltmann i Finnmark vært utført et så omfattende litterært arbeide som det Lilienskiold utførte på Vadsø i 1690-årene.

*

Finnmarkens Beschrifuelse og Speculum boreale samt reisejournalens to bind er neinlig ikke alt. Der finnes ennu to store litterære arbeider av Lilienskiold, som begge i allfall i det vesentlige må være skrevet i Finnmark.

I JOHN ERICHSENS Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliothek (Kiøbenhavn 1786) finner man under manuskripter om Den almindelige danske historie nevnt bl. a. følgende:

«Nordens Ære-Støtte, eller om de Nordiske Folkefløtninger, skrevet i Finmarken 1699, og tilegnet Kong Frid. IV. med illum. Tegninger. Fol.» og «Samme Forfatters Historie om Kongerne i Italien fra 415 af. Fol.»

Da jeg forleden år var så heldig å erhverve et eksemplar av denne katalog, som jeg tidligere kun løselig hadde sett, og blev opmerksom på nevnte manuskripttitler, måtte jeg spørre mig selv: Hvem annen kan i Finnmark i 1699 ha skrevet verker av denne art enn Lilienskiold? Jeg skaffet mig fotostatiske avtrykk av disse manuskripters første og siste side, så straks at skriften var Lilienskiolds og fikk en erklæring fra Det kgl. biblioteks Manuskriptsamling om at begge manuskripter var skrevet med samme hånd som Speculum boreale. Det kgl. bibliotek uttalte samtidig, at såvidt man visste, var disse manuskriptene ikke tidligere behandlet i litteraturen [15].

Det eksemplar av «Udsigt» jeg hadde erhvervet, bar avdøde riksarkivar BIRKELANDS navnetrek og var av ham forsynt med

randbemerkninger, spesielt numrene i de nuværende registraturer for så vidt angår manuskripter vedrørende Norge. Til disse to manuskripter er føjet numrene 804 fol. og 805 fol. Og med veiledning deri har jeg funnet det første anført i *Gigas: Katalog over Det kongelige biblioteks haandskrifter vedrørende Norden, særlig Danmark*, III, 1 (Kjøbenhavn 1911) s. 29, som Gl. kgl. Sml. Fol., 804. Fra Det kgl. bibliotek er oplyst, at det annet, det om de italienske konger, finnes i samme samling som nr 805.

«Nordens Ære-Støtte» er et foliobind av omtrent samme størrelse som hvert av de to bind av *Speculum boreale* (320 blad, hvorav nogen ubeskrevne). Håndskriften er som nevnt den samme som i *Speculum*, det dekorative utstyr likeså. Men billedestoffet er selvfølgelig et annet. Det består vesentlig av våbeneskjold for forskjellige danske stammer og for folk som menes å ha sitt utspring fra det danske, men også av enkelte historiske scener og rent dekorative billeder med symbolske figurer. Det er innbundet i helt skinnbind nærtaktig mакен til *Speculum boreale*'s. I motsetning til *Speculum* er dog Ære-Støtten anonym. Men den innledes med følgende innholdsrike titelblad:

«Nordens Ære-Støtte til it Ævigt Ære-Minde oprættit for huert it Nordiske-Folch som af forдум til ærens eftertragt Hafver voren Uforsagt af deris Fæderne steder at udvandre, som Ridderlig at handle, saa ihukommelsen deraf aldrig maatte uddøe, tillige med En liden anmærchning ofver Huis øfrige Nationer, som sig ved deris entrepriser oc medfølge til Stridens udfør oc Hærresædernis indrættelse kunde hafve biværit oc forlystet, udi Tidens Længsel under det Nord-Poliske Land Finmarchen ved en Nordisk stiil oc pen sammenschrefven 1699.» —

Her har jo den kunnskapsrike og flittige Lilienskiold gitt uttrykk for at tiden er falt ham lang på Vadsø, vel særlig i vinter-tiden, da det var liten anledning til å foreta reiser i det vidstrakte amt. Og han har da benyttet tiden til å skrive det store opus på grunnlag av sin viden og sitt bibliotek. Til forskjell fra så mange andre skribenter i datiden og senere er Lilienskiold meget samvittighetsfull med hensyn til kildeangivelse. Det var også tilfellet med *Speculum boreale*, hvor der efter hvert kapitel følger annotasjoner med citater av kongebrev og av historiske og topografiske forfattere, ja også fra Bibelen og andre gode bøker. Det er også tilfellet med Nordens Ærestøtte, hvor eldre historiske forfattere meget flittig citeres i annotasjoner etter kapitlene. Hovedkilden er *Lyschander*. Hvilket verk av Lyschander der sikttes til, sies ikke uttrykkelig. Men av de anførte pagina kan sees at det gjelder originalutgaven av Claus Christophersen *Lyschanders Synopsis historiarum danicarum*, en kort Summa offuer den danske historie etc. Forfattet udi De danske Kongers Slectebog etc., Kiøbenhavn 1622. Boken finnes i Videnskaber-

nes Selskabs bibliotek, som er så rikt og verdifullt når det gjelder eldre nordisk historie — andre områder ufortalt. Og jeg har her kunnet sammenholde Ærestøtten med Lyschander og andre kilder.

At Lyschanders arbeide er fullt av nasjonalistisk farvede historiske fantasier, er en kjensgjerning. Det samme gjelder så mange andre av Lilienskiolds kilder. Og det var ikke til å undgå at Ærestøtten i høy grad er blitt preget av sine kilder. En nærmere gjennemgåelse av verket vil dog sannsynligvis gi som et resultat, at den våknende kritikk og skeptisme som Lilienskiold i sin embedstid viste overfor hekseprosessene i Finnmark, har satt sine spor også i hans anvendelse av de gamle autoriteter på historieforskningens område [16].

Det annet av de to manuskripter, Gl. kgl. Sml. K.havn 805 fol., er i JOHN ERICHSENS «Udsigt» betegnet som en «Historie om Kongerne i Italien fra 415 af» og er angitt å være av samme forfatter som Nordens Ærestøtte. Det er også tilfelle. Det er et stort foliobind på ikke mindre enn 394 upaginerte blad, hvorav de to første og de to siste er helt ubeskrevne, de øvrige foliert med blyant 1—390. Håndskriften er den samme som i de øvrige Lilienskiold-manuskripter, det dekorative utstyr likeså, om enn noget enklere. Billeder mangler. Men adskillige blanke sider hist og her inne i boken og åpne partier på de beskrevne sider synes å ha vært bestemt til bildestoff. Boken er uten nogen forfatterangivelse og har ikke noget titelblad. Men de to første blanke bladene i boken kan ha vært bestemt til titelblad og dedikasjon m. v. Den er heller ikke innbundet. Men den er innheftet over fem ryggbånd og limet i ryggen, hvilket legger den formodning nær, at boken har vært hos bokbinderen til innbinding, men så er arbeidet stoppet ved Lilienskiolds død. Det gråpapiromslag som manuskriptet nu befinner sig i, er formentlig fra en senere tid, men kan vel også være det som Lilienskiold selv har samlet manuskriptet i under utarbeidelsen.

Efter sitt innhold står «De italienske kongers historie» meget nær Nordens Ærestøtte.

Det er en fremstilling av de italienske kongers historie fra og med «Ataulphus, Vest-Gothernis Konge udi Italien, Alrichs blodsforvandte Kaaret strax efter Alrichs død udi Leyren Xti 415, ihielslagen af sine egne A° 420, der han ichun ved 5. aar hafde regierit.» (Se fig. 5). Gjennem hunnerkongen Attila, vender(vandaler-)kongene Ricimerus og Genserich samt herulerkongen Odoacer går fremstillingen over til østgoterkongen Teodoricus og hans etterfølgere og derefter til langobarderkongen Alboinus og hans ettermenn. Så er det Carolus Magnus, keiser Karl den store, og hans etterkommere inntil rikets opløsning. Den siste som behandles, er «Ardoinus Dodonis Søn, mens udi 7de grad anrørig til Kong

Desiderium. Margraf til Jurea. Siste konge udi Italien oc udvalt Kæyser.» Hans regjeringsår er ikke tilføiet, men av andre kilder vet vi jo, at historien hermed er ført frem til litt over år 1000.

Fremstillingen avsluttes med en høistemt «Peroratio» til det «tusinddefold ulychsalige Italien», hvori årsaken til landets ulykkelige historie tillegges innbyggernes egen splidaktighet og utroskap både mot fremmede og mot sine egne.

Hvor meget enn Lilienskiold i denne sin fremstilling bygger på andre forfatteres verker — også i dette verk på Lyschander og mange andre, som samvittighetsfullt nevnes og citeres i annotasjonene — så er det dog så langtfra bare en annalistisk opregning han gir til beste. Han søker og gir forklaring og han bedømmer personene, ja man kan gjerne si at han gjennem det hele søker å gi en historiens filosofi.

Som nevnt begynte skildringen av de italienske kongers historie med Ataulphus anno 415. Denne konge gir jo ikke noget naturlig utgangspunkt for fremstillingen. Og såvel den foran citerte overskrift over kapitlet om Ataulphus som tekstens begynnelse: «Efter sin Croning vendte hand med den gandsche Krigsmagt tilbage ad Rom til» viser til fulle at der har måttet gå noget foran. Men dette noget har da neppe vært mindre enn et helt bind av omtrent samme størrelse som det foreliggende, og hvori formentlig er skildret Italias historie under de senere keisere i folkevandringstiden. Dette forutgående bind, som må ha eksistert, er nu ikke kjent. Men muligens kan også dette finnes gjemt i en eller annen manuskriptsamling. Sammen med det bevarte annet bind, som vi her har gjennemgått, synes det å ha utgjort et parallellearbeide til Nordens Ærestøtte med sterke berøringer med dette.

Efterat jeg ifjor ved de nevnte fotostatiske avtrykk av første og siste side i Ærestøtten og i De italienske kongers historie var blitt bekjent med at man her hadde et par hittil ukjente Lilienskiold-manuskripter for sig, var jeg så heldig gjennem John Erichsens Torfæus-biografi i Minerva for 1786 og 1787 å bli gjort opmerksom på at Torfæus allerede i 1697 hadde korrespondert med Lilienskiold om hans beskrivelse over Finnmark og om hans skrifter om goter, langobarder og heruler.

I sin omtale av Torfæus's interesse for å få istandbragt en omfattende Norges-beskrivelse sier nemlig ERICHSEN:

«Saaledes finder jeg i Aaret 1697 en Anmodning fra ham til Cancellie-Raad og Amtmand Lillienskiold om en Beskrivelse over Finmarken, som denne havde lovet ham Aaret tilforn; men jeg skulde snarest troe, at han ey haver faact den, da hans egen Beskrivelse over denne Deel af Norge ikke viiser mindste Spor dertil. — — —

Br. af 2. Jan. 19[!]97, han mælder der tillige om Amtm. Li-

liensiolds Skrifter om Gothen, Longobarder og Heruler (ventelig de samme som endnu findes i det store Kongel. Bibliotheks gamle Manuscript-Samling, det ene kaldet Nordens Ærestøtte, det andet: Historie om Kongerne i Italien, see Udsigt over denne pag. 96) hvori Forfatteren i Særdeleshed paastoed, at have opdaget langt flere Konger, end den, vore Historier erkiende. TORFESEN fandt dette ganske naturlig; thi fremmede havde vel mange Søe-Konger, som vi ey vidste af; vi vidste og kun lidet om Nesse-Kongerne, eller Norges Tilstand før Harald Haarfagers Tiid; men viidere Oplysning til det nordiske Kongetall ventede han ikke deraff» [17]).

Erichsens antydning av at nevnte to manuskripter i den gamle kongelige manuskriptsamling måtte være de samme som de Torfæus i 1697 skrev til Liliensiold om, synes å være oversett av senere forskere og forfattere. Med sin omtale av Liliensiolds Finnmarksbeskrivelse har Torfæus dog ikke, som John Erichsen synes å anta, siktet til Nordens Ærestøtte, men til Speculum boreale eller helst til dettes første utgave, som jo nettop bærer titelen «Finmarchens Beschrifuelse», og som foran nevnt må antas å være utarbeidet i årene 1694—98.

Avskrift av Torfæus' brev til Liliensiold finnes i Torfæus' brevbøker i Den arna-magnæanske samling i Universitetsbiblioteket i Kjøbenhavn. Samlingens forstander, Dr JON HELGASON, har velvilligst meddelt mig at brevet finnes i A M 284 fol. bi. 152, og har skaffet mig en fotostatisk kopi av det. Av denne sees at Torfæus i samme brev minnet Liliensiold om en gjeld på 70 riksdaler som Torfæus hadde forstrukket en av Liliensiolds sønner med i Kjøbenhavn. Efter den av Erichsen refererte anmodning om utlån av det Liliensiold hadde forfattet om goter og langobarder m. v., sees Torfæus å ha tilføjet følgende: «Kand Monfr: iche miste det Exemplar, giorde hand dog Villighed, om han under mig catalogen paa dem med Aarens tider och Auctores som dem angifuer sanit paginis.»

Liliensiold synes, som av Erichsen bemerket, ikke å ha imøtekommet Torfæus' anmodning, ja denne synes endog å være forblitt helt ubesvart.

I allfall finnes der i «Torfæana» et brev av 11te desember 1698 fra Torfæus til etatsråd Meyer, hvori Torfæus besværer sig over ikke å ha fått de pengene han hadde til gode av Liliensiold, og at hans gjentagne brev derom ikke var blitt besvart [18].

Dette kan synes underlig, da vi ellers har lært Liliensiold å kjenne som en ordensmann i alle henseender. Det tør vel hende at det virkelig har felt ham vanskelig å betale sønnens gjeld, og at han nødig vilde gi Torfæus et likefremt avslag på anmodningen om utlån av manuskriptet eller avgivelse av omfattende oplysninger, og at det er derfor han har valgt å forholde sig taus.

*

Uten med rene ord å uttale det, har jeg i denne min fremstilling gått ut fra at Lilienskiold ikke bare har forfattet de store verker, Finmarkens Beskrivelse og Speculum boreale, reisejournalene, Nordens Ærestøtte og De italienske kongers historie, men at han også selv har renskrevet dem og illustrert dem.

Min forutsetning er dog helt i strid med den gjengse opfatning, som har gitt sig uttrykk i hvad der i det siste halve hundre år har vært skrevet om Lilienskiolds liv og virke. Det har hittil vært god latin, at det er Lilienskiolds samtidige på Vadsø, prost Ludvig Paus d. e., som ikke bare har forfattet den rekke av hyldestdikt og dedikasjoner på vers og prosa som vi finner i Speculum boreale og i det hittil kjente første bind av reisejournalen, men som også har renskrevet det alt sammen og gitt det hele det kunstneriske utstyr.

Den første som mig bekjent har uttalt dette — og tidligere har så vidt vites ingen berørt spørsmålet — er E. A. THOMLE, som i et tillegg til sin artikkell i Pers.hist. Tidsskr. VI s. 287 uitaaler bl. a. følgende: «Paa Bergens Museum bevares et Manuskript in Folio af Sognepræst til Vadsø Ludvig Paus, der er dediceret til Hans Lillienskiold d. Y. Gubernator præfecture Vardøhusensis, der indeholder Optegnelser i Form af en Dagbog ført paa en Reise gjennem Europa. Heraf fremgaar det med Sikkerhed, at begge Brødrene Lillienskiold med Paus som Præceptor den 27. Jan. 1668 reiste fra Bergen over Christiania gjennem Sverige til Kjøbenhavn, hvor de den 10. Marts s. A. blev immatriculerede som Studenter ved Universitetet. — — — Hermed slutter Dagbogen, hvis 2den Del, der indeholder Fortsættelsen af Reisen, endnu skal bevares hos Familien Lillienskiold i Danmark. Dagbogen er aabenbart en Reenskrift. — — —»

Den opfatning THOMLE her har gitt uttrykk for, at Paus har renskrevet Reisejournalen, er derefter optatt av HUITFELDT-KAAS i den tidligere citerte biografi over Lillienskiold i Bricka: Dansk biogr. lexikon. Og av Huitfeldt-Kaas er den utvidet til å omfatte også Speculum boreale, som jo er skrevet med samme hånd som Reisejournalen.

HUITFELDT-KAAS sier nemlig her om Speculum boreale, at det er «renskrevet af en Slægtning af hans Hustru, Provst og Sognepræst paa Vadsø LUDVIG PAUS, der paa samme Maade har udstyret L.'s Rejsejournal fra Udenlandsrejsen.»

Fra disse autoritative kilder er så dette om Paus som renskriver og illustratør gått over i en rekke senere fremstillinger som en kjensgjerning. Det er anført av A. B. WESSEL i hans småskrifter om Lilienskiold og senest i hans artikkell «Lidt om «Speculum boreale» og dets forfatter» i Norsk ornitol. Tidsskr. 1926. Det er uttalt av CHR. SOMMERFELT i hans førnevnte forord til hans

utgave av Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668—1670. Og her er det endog anført på titelbladet: «Manuskriptet nedskrevet af Ludovicus Paus P. W. et Præp: Finm: []: Pastor Wadsøensis og præpositus (prost) Finmarchiae].» Navnet og den forkortede titel er endog gjengitt i facsimile etter manuskriptet.

Endelig er det, som naturlig kan være, gått over også i BULL og PAASCHE: Norsk litteraturhistorie II, hvor Lilienskiolds arbeider Speculum og reisejournalen vies en forholdsvis utførlig og meget interessant omtale.

Jeg har også selv engang gitt uttrykk for denne opfatning, nemlig i en lengre kronikk i «Morgenbladet» nr 49 for 27de januar 1918, hvori jeg under overskriften «Et 250 Aars Minde. Amtmand Lillienskiold» gav en anmeldelse av Sommerfelts utgave av Reisejournalen.

Men jeg kan nu erkjære at teorien om Paus som renskriver og illustratør av Lilienskiolds arbeider er ganske ureiktig.

Lilienskiold har selv renskrevet og dekorert og har utvilsomt også selv — iallfall for en vesentlig del — æren av illustrasjonene.

Allerede for flere år siden (i 1922) blev jeg i grunnen klar over at teorien neppe var riktig. Jeg gjorde nemlig i Riksarkivet i Oslo bekjentskap med en anonym «Remonstration om Field-Reysens beschaffenhed», hvorpå riksarkivar BIRKELAND hadde notert: «Den som engang har seet Lilienskiolds Speculum boreale (St. Kgl. Bibl. Kh.) kan ikke tvivle om, at dette Manuscript er af Lilienskiold; Omslaget er nyere.»

Når denne «Remonstration» er avgitt, vites ikke bestemt. Dens innhold gjenfinnes i en noget omredigert skikkelse i begge utgavene av Speculum boreale. Og som førstearkivar BRINCHMANN har gjort opmerksom på i et notat under Birkelands, slutter remonstrasjonen således: «Som i min Finmarske description nærmere skall deduceris. Denne underdanigste remonstration medlertid udj naade maatte anseeis.»

Remonstrasjonen er altså et slags forarbeide til Speculum, avgitt sannsynligvis til kongen som en erklæring [19].

Senere har jeg gjort bekjentskap med en mengde dokumenter fra Lilienskiolds hånd. Alle sammen, helt fra hans ansøkning av 1673 om vicelagmannsembedet i Bergen til den nitide, detaljerte fortegnelse over Finmarkens amtsarkiv, som han skrev på Vadsø i mai 1701 innen han forlot amtet, er skrevet med samme hånd.

En hel del av disse dokumenter er skrevet til tider og på steder da Lilienskiold ingensomhelst forbindelse hadde med prost Paus. At Paus har renskrevet dem, er allerede dermed helt utelukket. Og til overmål kan som kontraprøve anføres at prost Paus's håndskrift er en annen, helt vesensforskjellig fra Lilienskiold's.

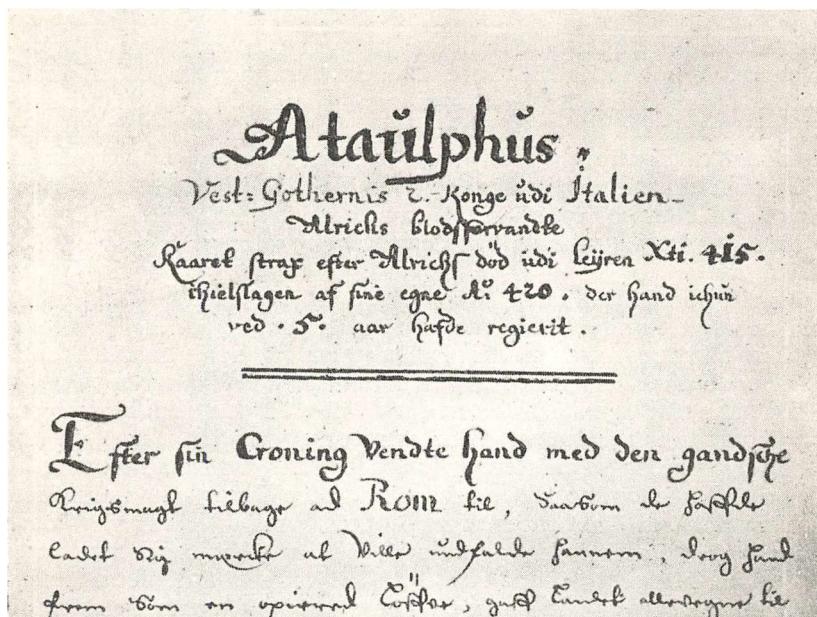

Fig. 5. Begynnelsen av De italienske kongers historie.
Ms. i Kgl. Bibl. K.havn. Gl. kgl. Saml. fol. 805. (Se s. 16 flg.).

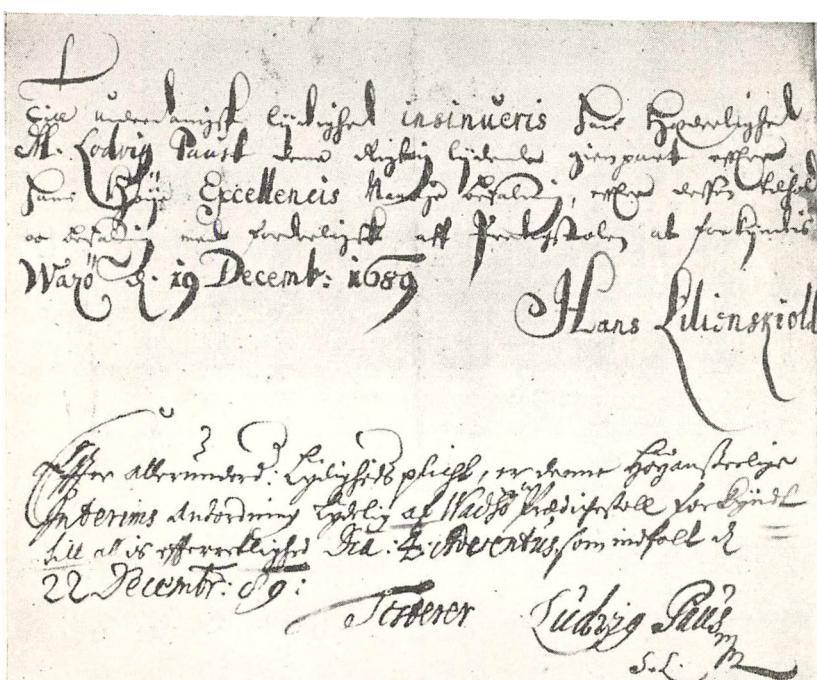

Fig. 6. Hans Lilienskiolds og Ludvig Paus's originale håndskrifter. (Se s. 20).

Eiendommelig nok synes Thomle og Huitfeldt-Kaas ikke å ha forsøkt å kontrollere riktigheten av Paus-teorien på arkivdokumenter. Men som iallfall to embedsansøkninger fra Lilienskiold finnes i vårt riksarkiv, så finnes samme steds også embedsansøkninger fra Paus. Og i Finmarkens amtsarkiv og i de kirkelige arkiver fra Finnmark, som lenge har befunnet sig i statsarkivet i Trondheim, finnes jo skriftprøver nok, spesielt lett tilgjengelige i Lilienskiolds egenhendige kopibok for årene 1685—1694 og i en av prost Paus ført kirkeregnskapsbok for Vardø fra 1680-årene av.

Prost Paus i all ære. Men nogen annen andel i *Speculum boreale* og de andre Lilienskiold-arbeider har han ikke hatt, enn at han har skrevet en rekke dedikasjoner og hyldningsdikt, som Lilienskiold så selv har ført inn i renskrift i sine verker.

Det står da igjen å søke en forklaring til den feilaktige teori om Paus som renskriver og illustratør.

Et fremtredende medlem av slekten Paus har meddelt mig at det alltid har vært antatt, såvel i familien Paus som i familien Lilienskiold, at den senere prost Ludvig Paus d. e. har vært med på reisen, og at han hadde skrevet og illustrert dagboken.

Jeg har her godt gjort at Paus ikke har skrevet dagboken (reisejournalen). Og at han skulde ha vært med på reisen, er allerede av den grunn utelukket, at han ennu bare var skolegutt da reisen blev foretatt. Født i Bergen 23de august 1652 blev han først i 1671 student ved Kjøbenhavns universitet. Hans navn nevnes jo heller ikke i dagboken. Og man kan være viss på at han i sin omtale av reisen i det lange hyldningsdikt til Lilienskiold i *Speculum boreale* vilde ha talt i vi-form om han selv hadde vært med, og undgått de unøiaktigheter og feil i omtalen av reiseruten som han gjør sig skyldig i [20].

Teoriens forklaring må søkes i den omstendighet, at reisejournalen, som nu finnes i Bergen (Ms. 35 fol.), er anonym fra Lilienskiolds side, mens de to dedikasjonene i begynnelsen av boken er undertegnet av Paus, vel å merke skrevet med Lilienskiolds hånd og ikke Paus's. Disse underskriftene er da oppfattet som originalunderskrifter, uaktet de mangler den i datiden vanlige tilføielse for sådanne: mpa (manu propria). Denne reisejournalen kom som nevnt — antagelig først etter Lilienskiolds død i 1703 — i sønnen Bendix Lilienskiolds eie og er senere av en Elias Hjortdal forært Bergens Museum. Den har formentlig hele tiden vært i privateie. Og såvel E. A. Thomle som mindre kritiske leserer har da misopfattet dedikasjonenes kalligraferte underskrifter som forfatterens egen. Verre er det, at den ene av disse har funnet plass på titelbladet i den trykte utgave av reisejournalen. Her virker den næsten som et falsum.

Jeg har ovenfor tatt det forbehold med hensyn til billedene i

Lilienskiolds verker, at han i allfall for en vesentlig del har øren av dem. Jeg har altså innrømmet muligheten av medarbeidere.

Blandt dokumentene i skiftet etter Lilienskiolds død i København den 12te januar 1703 finnes nemlig en regning til boet fra en J. THULIN med følgende interessante post:

«For en rest, hand var mig schyldig paa de 2de store folianter jeg med miniatur stafferede efter beschrifven kaldet Speculum Boreale 1 mns et 2 tom; som hand til Hans Konge: Maij allerunderdanigst sagde at hafve offerleveret, hafde jeg tilgode med Nordens Ærestøtte 12 rix D.»

Utrykket «Speculum Boreale 1 mns et 2 tom:» opfatter jeg som: Sp. bor., 1 manuskript i 2 bind. Her dukker altså også Nordens Ærestøtte op. Om dette verk sies i registreringsforretningen følgende: «— — — vertinden berettede, at forrige souged udi Norge Johan Thorsen, som skal hafue haft sit tilhold hos den sl: mand, skal strax efter den sl: mands dødelige afgang have til sig tagen af sterfboet en skreven bog kaldet Nordens Arvestøtte[!], som dend sal: mand hafde conciperet og forfattet, formeente og derforuden, at hem:te Thorsen kunde maaskee hos sig have et og andet den sl: mand tilhørigt, saasom hand hafde hans dont under hænder; hvorfor og Hoffretts buded tvende gange til ham blevne skickede, at hand sig udi sterfboed vilde indfinde, men blev svaret begge gange, at hand icke var inde. — — —»

Når vi med veiledning i disse oplysninger ser på Speculum boreale og Nordens Ærestøtte, ser vi at i allfall en del av billedstoffet i disse verker er mere «forsiggjorte» enn i de øvrige illustrerte Lilienskiold-manuskripter. Mens utkastet til Speculum og de to bind av reisejournalen kun har mere ordinære akvareller, finnes der i de førstnevnte og spesielt i Speculum en rekke billeder hvor der tillike er anvendt forgylning og blanke farver. Da jeg ikke har fått undersøkt hvor meget der kan ligge i uttrykket «staffere med miniatur», må jeg ved denne leilighet nøie mig med å uttale, at det i allfall i det foreliggende tilfelle kun kan bety at Thulin har pyntet på og eventuelt videre utformet og satt en mere fagmessig og kunstnerisk sving på en del av Lilienskiolds akvareller i nevnte to verker. Grunnlaget synes avgjort å måtte være Lilienskiolds eget arbeide også i disse billeder [21].

Til Lilienskiolds også saklig sett meget interessante Finnmarksbilder håper jeg forøvrig å kunne komme tilbake i en annen forbindelse [22].

Hvem nevnte Thulin var, vet jeg ikke. Han nevnes ikke av WEILBACH [23], og kaller sig selv i regningen bare for en «fattig soldat». Men av regningen fremgår også som sannsynlig at han har malt portretter av Lilienskiold. I regningen finnes nemlig bl. a. følgende poster:

for 1 contrafei in ovali 6 rix D.
for 1 in miniatyre 6 —

Man bør vel helst — om enn ikke med nødvendighet — forstå dette som bilde av Lilienskiold selv. At nogen sådanne eksisterer nu, er dog ukjent. Men kan hende finnes de ennu i en dansk eller norsk samling eller i et privathjem blandt andre gamle portretter hvorom man ikke vet hvem de forestiller.

Men har vi ikke bevart hans portrett tegnet av en annen større eller mindre kunstner, så har vi til gjengjeld i hans embedsvirk somhet og i hans litterære arbeider fått et selvportrett av ham, bildeet av en usedvanlig kunnskapsrik, almeninteressert, from og rettsindig embedsmann, som ødet sin rike kraft i sine forsøk på å skaffe det sagnrike Finnmark en plass også i dagsolen i kongens riker og land.

Lilienskiold sluttet annet bind av *Speculum boreale* med følgende vemonlige avskjedshilsen til Finnmark:

«Far vel, Finmarchens Land, du kolde Nordens Sæde
Som gafst fortræd i lønn, ja mig saa tyn en glæde,
Fra dig er jeg nu skilt. Gud raad for lycken min!
Tør blifve bedre dog end som ved schilsmis din.»

Han gjenvant sin konges nåde. Og hans og hans families fremtid syntes trygget, da han blev kastet på sykeleiet og døde, ennu kun 53 år gammel [24]. Stor takk høstet han ellers ikke i sin samtid. Men hans minne skal behvares i takknemlighet hos enhver som ikke bare har Finnmark kjær, men som også forstår å vurdere betydningen av at statens embedsmenn er rettsindige og kyndige menn, som i sin personlige kultur står på samtidens høider.

NOTER OG LITTERATURHENVISNINGER

- [1] Jeg har valgt å skrive navnet LILIENSKIOLD (altså med en l i første ledd) og ikke Lillienskiold, således som navnet almindeligst sees skrevet. Hans Hanssen Lilienskiold skrev det nemlig selv i almindelighet på denne måte. Helt stø i skrivemåten var han dog ikke, undtagelsesvis kan man finne navnet skrevet med hans egen håndskrift: Lillienskiold. Når man av og til ser navnet skrevet Lilien- eller Lillienschiold, har dette for så vidt sin berettigelse som den i adelsbrevet av 26de mai 1676 benyttede skrivemåte ifølge E. A. THOMLE i Pers-hist. tidsskr. VI, 23 er Lilienschiold. I formen Lilienschiold er navnet optatt i stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1902 s. 256—259, hvor navnet på den nu i Danmark levende adelsslekt, som kun kognatisk er beslektet med den oprinnelige, er skrevet Lillienskiold, se sammested s. 259—263.
- [2] Angående amtmann JONAS LILIENSKIOLDS *vita*, se HUITFELDT-KAAS i Bricka, Dansk biogr. lex. X s. 293. Angående den reisejournal som også han synes å ha ført 1668—70, se note [14]. En rekke dokumenter vedrørende skiftet etter amtmann Jonas Lilienskiold finnes i Vidensk. Selsk. Bibl. T.heim som Ms. 106 fol.
- [3] Det er ikke meningen ved denne leilighet å gi nogen fremstilling av amtmann HANS LILIENSKIOLDS liv og embedsvirksomhet. Jeg kan henvise til E. A. THOMLES Stamtavle over Familien «Lillien-skiold» i Pers-hist. Tidsskr. II, K.havn 1881, ad s. 225 flg., til samme forfatters artikkel «Nedstammer den nulevende danske Slægt Lillien-skiold paa Mandssiden fra den i 1676 adlede Hans Hanssøn Smidt?», Pers-hist. Tidsskr. VI, K.havn 1885, s. 1—47, spesielt s. 28—30 og s. 287, til H. J. HUITFELDT-KAAS's biografi i Bricka: Dansk biogr. lex. X, K.havn 1896, s. 292—293, og til Danmarks Adels Aarbog 1902, spesielt s. 257—258.

På disse kilder er den fremstilling bygget som HELLAND har kunnet gi i Finmarkens amt I, Kr.a 1906, s. 11—12, A. B. WESSEL i sine skrifter: «Nogle uddrag af Speculum boreale», Vadsø 1906, «Amtmand Hans Lillienskiold og hans Verk», Vardø 1906, og «Lidt om «Speculum boreale» og dets forfatter», Norsk ornitol. Tidsskr. 1926 s. 165—180, og CHR. SOMMERFELT i forordet til Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668—1670. I. Reisen fra Bergen til Rom, Chr.a 1916, samt H. EHRENCRON-MÜLLER: Forfatterlexicon omfatende Danmark, Norge og Island indtil 1814, V, K.havn 1927, s. 150. Se også FRANCIS BULL i BULL og PAASCHE: Norsk litteraturhistorie II, Kr.a 1924, s. 217 flg., enn videre AXEL MAGNUSS: Finmarken, K.havn 1889, s. 98—103.

I J. CHR. BERGS note til amtmann G. HAMMERS avhandling «Historisk Underretning om Finmarkens Handel» i Saml. til Det norske Folks Sprog og Hist. III, Chr.a 1835, side 277—279, finnes også personalia om Lilienskiold, hvilke dog inneholder adskillige misforståelser som blev beriktiget av THOMLE i ovennevnte artikler i Pers-hist. Tidsskr. Både Berg og Thomle har dog lagt grunnen til den feilaktige opfatning at Lilienskiold etter 1693 vesentlig bodde i eller ved Bergen. Det er riktig nok at han ved reskript av 11te november 1693 fikk tillatelse til å bo ved Bergen mot å holde fullmekting i Finnmark, og at han ved reskript av 10de desember 1698 endog fikk tillatelse til ikke å ha fullmekting deroppe. Disse reskriptene finnes trykt i C. P. ROTHE: Kong Christian den Femtes Reskripter for Norge, II, K.havn 1778, henholdsvis s. 943—44 og s. 983—86. Men jeg kan på grunnlag av Finnmarks justisprotokoller fra Lilienskiolds amtmannstid og på grunnlag av amtsarkivet førvrig, nu i Statsarkivet i Trondheim, erkære,

at Lilienskiold også efter 1693 i allfall for det meste opholdt sig i Finnmark. Til bekreftelse herpå kan citeres følgende avsnitt av brev til Lilienskiold fra Gyldenløwe, datert Kjøbenhavn 21de januar 1699: «Og som Hr. Amptmand for nogle Aar, dend 11. November 1693 allerunderdt haver giordt ansøgning at motte boe ved Bergen; saa haver Hans Kongl. Maj:t nu allernaadt: for gott befunden, og allernaadt: befahlet, at Hr Ambtmann herefter ved Bergen skall blifve boendes indtil meerallerhøistbem:te Hans Kongl. Maj:t anderledis derom til-sigendis vorder; Til hvilken ende hand sig og fra Findmarcken med de allerførste Skiibe til Bergen skal begive: Item shall hand og vere befriet for at holde nogen Fuldmegtig i Findmarcken, eftersom Hans Kongl: Maj:ts allernaad:te Willie er, at Landet skall betiens af Fougden og Sorensekrifveren sammestedz, saa og, af Laugmanden i Nordlandene, indtil Hans Kongl: Maj:t og herom anderledis tilsgen-dis vorder.»

Efter denne ordre fra Christian V gjennem Gyldenløwe må Lilienskiold i 1699 ha reist ned til Bergen, men fik allerede 26de september samme år befaling fra Fredrik IV om å vende tilbake med første skib. I året 1700 sees han å ha president ved tingene i Finnmark fra 10de juni til 9de juli og i 1701 ved tinget i Varanger 23de februar og i Vadsø 1ste og 3dje mars og 4de april. Men dette blev også de siste ting han presidentte ved. Den 31te mai 1701 undertegnet han en detaljert, av ham selv opssatt og renskrevet fortegnelse over amtsarkivets dokumenter og protokoller. Med en annen hånd bærer fortegnelsen følgende utenpåskrift: «Inventarij Register Ofver de wed Finmarkens Amt Befindende Documenter, af Brefve, Protocoller og Copie bøgger, som effter Kongl. Maj:ts allernaadigste befaling datered 9. April 1701 af welede oc welbr Hr. Cancelj Raad oc amtmand Hans Lillienschiold er Ofverlefvered, til Itzige amtmand welede oc welbr Erich Loreches fuldmegtig Laurids Sørensen Faag, udj fogden Hans Soelgaards Naerværelse udj Wasø dend 8 Junij A:o 1701.»

Ordlyden av den kgl. befaling av 9de april 1701 kjenner jeg enn ikke. Men den må ha inneholdt avskjed for Lilienskiold. Av Lauritz Faags egenhendige kvitteringspåtegning av 8de juni 1701 på fortegnelsen fremgår forøvrig at Lilienskiold da var ferdig til avreise, hvileket nu skeer med Skibet til Bergen, som ligger her ved Handelen Seigelfærdigs. Og få dager derefter må han være reist sydover. Fra Bergen har han senere samme år fortsatt til Kjøbenhavn og har der lagt siste hånd på Speculum boreale, hvorom nærmere i note [4]. Ifølge Danmarks Adels Aarbog 1902 s. 258 var Lilienskiold i 1701—02 medlem av kommisjonen på rådstuen i Kjøbenhavn. Nærmere oplysninger om disse kommisjonshverv har jeg enn ikke skaffet mig. De tyder jo på at den kongelige unåde, som må antas å ha bevirket hans avskjed, ikke har stukket så dypt. I 1702 (dato enn ukjent for mig) blev han jo også utnevnt til amtmann i Romsdal, men døde 12te januar 1703 i Kjøbenhavn.

[4] Første bind av *Speculum boreale* omfatter 693 av forfatteren selv paginerte tekstsider eller egentlig 694, da to efter hverandre følgende sider er paginert som pag. 592. Efter disse følger en del ubeskrevne sider, hvorav de første av forfatteren selv er paginert 694—700. Men Forrest i boken finnes 27 upaginerte blad (54 sider) som er anvendt således: 1) bl. 1—2 ubeskrevet, 2) bl. 3 har på forsiden et stort symbolsk billede, en havfrue som med et speil i hånden stiger op av hølene, 3) bl. 4 har på forsiden en versifisert «Forestillingens uttydning», 4) bl. 5 har på forsiden et stort symbolsk billede. Ved foten av en

foss i et Finnmarkslandskap er reist et monument med følgende inskripsjon: Contemnit Tutus procellas [den trygge forakter stormbygene] 1701. På land på begge sider av fossen finnes grupper av lapper, den ene stående, den annen knebøende. Og foran denne siste kneler, med blikket rettet mot monumentet, en standsperson (Lilienskiold selv?). Like over monumentet svever en engleskikkelse, som blåser i basun, og som foran monumentet holder en fane med følgende inskripsjon: Discite Justitiam Moniti [!] et non contemnите Divos [lær rettferdighet, forman og forakt ikke gudene]. Oppå i skyene sitter en manns- og en kvinneskikkelse. Mannen holder i hånden et våbenskjold, hvorpå sees Fredrik den fjerdes navnesiffer: F 4. Nogen nærmere detaljtolkning av dette bilde skal ikke søkes gitt ved denne leilighet. Men så meget kan sies, at det betyr at Finnmarks befolkning med amtmannen i spissen anno 1701 i underdanighet henvender sig til kong Fredrik IV. Derefter følger 5) en versifisert henvendelse til kongen datert og undertegnet i København d. 12. desember Anno 1701. Hans Lilienskiold, og 6) sålydende titelblad: «Speculum Boreale eller den Finmarchiske Beschrifwelsis 1. Part som 3de deelinger indbefatter, saasom den 1. om Landsens oc Indvohnernis tilstand oc beschafenhed, den 2den om Landsens prærogativ af dyr, fugle, fisch, frugt oc dislige, den 3de om Landsens Commercie, oc dets Vedrørende saa kortelig sammenschrefven aar 1698.» Derefter følger 7) et hyldningsdikt på ikke mindre enn 15 blad til forfatteren fra prost Ludvig Paus på Vadsø og til slutt 8) to ubeskrevne blad innen den paginerte tekst begynner. Efter de her anførte data er verket — i allfall dets første bind — skrevet 1698, da Lilienskiold ennu befant sig på Vadsø. Helt ferdigskrevet kan teksten dog ikke være blitt innen årets utgang. For pag. 646 flg. finnes gjengitt en del av forordningen av 10de desember 1698 om handelen i Finnmark. Og denne kan ikke være kommet Lilienskiold i hende før noget ut i 1699. Paus's hyldningsdikt må være forfattet på Vadsø. Det symbolske billede med årstallet 1701 kan også være tegnet der, da L. jo først i juni 1701 forlot Vadsø. Men det kan også være blitt til først efter ankomsten til København, hvor verket er blitt avsluttet med den versifiserte dedikasjon til kongen av 12te desember 1701. Når overleveringen til kongen fant sted, vet vi ikke. Det må ha skjedd enten i desember 1701 eller muligens først i 1702.

Annet bind, som utvilsomt er overlevert samtidig med det første, er bygget op på samme måte. Den av forfatteren selv paginerte tekst omfatter ikke mindre enn 881 sider, hvorefter kommer nogen få upaginerte og ubeskrevne til slutt. I den upaginerte del foran i bindet finnes sålydende titelblad:

«Continuation ved den Finmarchske Beschrifvelse som i sig befatter 4 Deelinger saasom

1. Om Kongens Strømme oc Græntzer udi Norden, med anden dets Defentions anstatt oc tildragsomhed.
2. Om Kongens Skatter til fældts oc fiære ofver Finner som Nordmænd, med Videre Malmis forrætningen kunde Vedrøre, som Tieden.
3. Om Laxe, Elfvernes oc Hualfangstens tildragsomhed.
4. Om Kiølnæs fordum Slot, med videre antægnelse om Amptmændens tilstand fra Kong Friderici Primi tid.

Korteligt ved en Nordisch Pen sammenschrefven.»

Her finnes enn videre et latinsk hyldningsdikt til Lilienskiold datert: «Ex Musæo Pastorali Wazø d: 27 Martij 16.. Ludovicus Paus

P. W. Pr. Finm.» Her har Lilienskiold altså kunnet anføre dag, men ikke nøiaktig årstall for dette dikt. Vi ser kun at det er skrevet på Vadsø i 1600-årene. Også i dette bind er ovennevnte forordning av 10de desember 1698 det nyeste dokument jeg har kunnet finde citert (side 695).

- [5] Det kunde ha vært fristende å gi en nærmere omtale av det rike billedestoff som finnes særlig i første bind. Men plassen tillater det ikke. Jeg bemerker kun, at hortsett fra de rent dekorativt og symbolsk bestemte billeder, er billedene gjennemgående meget realistiske og tilskiter tydeligvis kun å gjengi hvad forfatteren selv har sett, og så nøiaktig som han formår. De er derfor overordentlig verdifulle.
- [6] «Finmarchens beskrifelsis» innhold vil fremgå av innholdsfortegnelsene til de tre parter verket er delt i:

1. Part.
 - cap. 1. Landsens deeling for Øst som West.
 2. Landsens population oc opnam.
 3. Indbyggernis Vilkor til Klæde oc føde, tilhold oc værelse, handtering oc næring, humeur oc egenschab, samt hedensche afguderi.
 4. Om huis hexeri som i dette seculo er passerit.
 5. Om Luften oc Climatens egenschaber.
2. Part.
 - cap. 1. Tamme som Vilde diur.
 2. Fuglene med deris sortement oc egenschab.
 3. Wand som Haf-fische, Monstra og gevext.
 4. Finmarchens Laxe-Elfuer med deris beschrifelse, bygning oc brug udi sær oc om Tannen oc Altens tildragelighed mellem Danmark oc Sverrig.
 5. Om Urter, blomster oc Vegst med Videre som udi Finmarchen falder.
3. Part.
 - cap. 1. Om Landsens schatter ved Siøfinder,
 2. Fieldlapper oc de Østenhaf-sche oc des vedrørende.
 3. Om Nordfield-schatten med des tildragelighed, sampt om Malmis oc Archangel-reisen til fields.
 4. Om Tienden med des opkomst oc forbedring.
 5. Om Nordmandschatten med dessen beschaffenhed oc endelig benaadning, med Videre.»

Med hvor stor rett man enn kan betegne denne «Finmarchens Beskrifelse» som et utkast til det endelige verk *Speculum boreale*, så har det dog sin selvständige verdi, dels fordi billedestoffet som nevnt delvis er et annet, og dels fordi der også i teksten finnes detaljer som er oversprunget ved utformningen av *Speculum boreale*.

- [7] Denne Niclas Stub er identisk med NIELS STUB, f. 1638, søn av den kjente prest Kjeld Stub. Han fulgte fra 1656 av Peter Schumacher (Griffenfeld) i allfall i nogen utstrekning på dennes langvarige studiereise i utlandet og var således en erfaren mann med hensyn til utenlandsreiser, da Lilienskiold fikk engagert ham til sin hovmester. Se C. P. ROTHE: *Brave Danske Mænds og Qvinders Berømmelige Eftermæle II*, K.havn 1753, s. 419—421, GIESSING: *Nye Samling af Danske, Norske og Islandske Jubel-Lærere*, III, K.havn 1786, stamtavle ad pag. 312, A. D. JØRGENSEN: Peter Schumacher Griffenfeld I, K.havn 1893, s. 45 flg., J. A. FRIDERICIAS biografi om Peder Schumacher, Greve av Griffenfeld, i Bricka, *Dansk biogr. lex.* XV, K.havn 1901 s. 371—388, og

H. J. HUITFELDT-KAAS's biografi av Niels Stub, sammesteds XVI, K.havn 1902, s. 526—527.

- [8] Bokstavene HLS finnes i Lilienskiolds sigill i overkant av våben-skjoldet.
- [9] I brev av 19de november 1936 har bibliotekar WIESENER velvilligst meddelt mig at Elias Hjortdal antas å være identisk med ELIAS HIORTDAHL, som døde i Bergen 2nen desember 1848. Da dennes far antas å ha vært Engelbrekt Hiortdahl, som var gift med Anna Elisabeth Orning, har man muligens her gjennem henne slektsforbindelse tilbake til Lilienskioldene.
- [10] Se note [3].
- [11] Se note [3].
- [12] I nedre kant av bindets titelbillede har biblioteksassistent frøken CLARA BAADSNES konstatert navnet Wille, skrevet med stiftsprost Hans Jacob Willes hånd. Manuskriptet må etter dette ha tilhørt ham og være kjøpt på auksjonen etter ham i 1811. Hvorledes det er kommet i Willes besiddelse, vet man ikke.
- [13] Se note [4]. Flere steder finner man under omtale av Lilienskiolds utenlandsreise nevnt at han også hadde besøkt Grekenland og Spania. Til disse land kom han dog ikke. Det er en misforståelse, som må gå tilbake til følgende vers i Paus's lange hyldningsdikt til Lilienskiold i første bind av *Speculum boreale*:

«Der hand nu hafde seet med lyst de kostbar stæder
Udi Italien med deris spraag oc sæder,
Det Spaniske-gebet, oc Store Græchenland,
Hand vilde prøfve da, huor de oc stood ham an.»

 Med Det spanske gebet og Store Græchenland må Paus ha ment Syditalia, som Lilienskiold jo også besøkte. Syditalia og Sicilia utgjorde på denne tid et spansk vicekongedømme med Neapel som hovedstad. Oldtidens navn på Syditalia og Sicilia var *Gracia magna* == Store Grekenland.
- [14] Som antydet i note [2] meddeler HUITFELDT-KAAS i Bricka X, 293, at også JONAS LILIENSKIOLD, som deltok i utenlandsreisen sammen med sin eldre bror, «synes at have ført en Journal, hvorfra en ufuldstændig Afskrift findes i Det Deichmanske Bibliotek i Christiania (Nr 1 in 4°)». Denne avskrift, som nu opbevares i Universitetsbiblioteket i Oslo, og som biblioteket tidligere velvilligst har gitt mig en rekke oplysninger om, har jeg nu hatt anledning til å gjen-nemgå i sin helhet og å sammenholde med Hans Lilienskiolds reise-journaler. Avskriften finnes i en innbundet kvarthok på 140 sider. Første side er upaginert og ubeskrevet. Dén har kanskje vært bestemt til titelblad for det anonyme og udaterte manuskript. Derefter er sidene 2—61 paginert som sidene 1—62. Pag. 62 er gjentatt på den 62de side og pagineringen fortsatt på den vanlige måte til og med side 129. Side 130 er upaginert og ubeskrevet, side 131 er paginert og delvis beskrevet, mens de resterende sider 132—140 er upaginert og ubeskrevne. Pag. 1—23 er optatt av en beskrivelse av Norge. Denne bærer i marginen titelen *Descriptio Regni Norwegiae*, men er skrevet på norsk og synes å være hentet fra Peder Claussøn og andre kilder. Fra pag. 18 til 23 finnes herunder en beskrivelse av Bergen. Herunder omtales bl. a., at «A° 1671 er Garpenspillet blefven afskaffet» og at 19de mai 1702 brente den minste av de to tyske kirker i Bergen.

Midt på siden pag. 23 begynner så uten nogen overgang den reise-beskrivelse som man har antatt er en avskrift av Jonas Lilien-

skiolds reisejournal. Den følger også helt den reiserute vi har lært å kjenne gjennem Hans Lilienskiolds reisejournal fra Bergen til Christiania, Kjøbenhavn, Tyskland og Italia med opholdet der og utflyktene bl. a. til Neapel, videre tilbakereisen gjennem Norditalia, Savoien, Lyon, Genève og Basel, samt videre nedover Rhinen til Strassbourg. Men hermed stopper også reisebeskrivelsen midt på pag. 129, uten nogen slags avslutning. De notater som derefter finnes pag. 131, innledes med ordene: «Wien; besiehe Johan Limbergs reise beschreibung». Dette siste har ikke noget med Lilienskioldenes reise å gjøre. Men avskriften pag. 23—129 må gjelde denne. Det er dog neppe i sin helhet egentlig avskrift. For den aller største del synes den å være et upersonlig referat av reiseruten med angivelse av mileavstander og severdigheter. Kun nogen få steder tales der i første person. Således under opholdet i Rom, hvor det s. 94 heter: «A° 1669 den 7 8bris habe ich den Pabst auff volgende Manier auf dem Monte Cavallo consistorium halten gesehen». Ifølge Hans Lilienskiolds reisejournal var selskapet kommet til Rom 5te oktober 1669. Videre heter det pag. 98: «Die Reisse nach Neapoli. A° 1670 d. 8. febr. Reisste Ich von Rom, die St. Johannes Pforte aus und kam auff den weg, den man — — Viam Latinam genannt.» Hos Hans L. heter det tilsvarende: «Anno 1670. D. 8. February reiste Vi med it stoort folge fra Rom gjennem porta S. Johannis, oc komme langs effter viam Appiam : Latinam». Pag. 104 heter det: «A° 1670 d. 15te febr: Reisete ich von Neapolis umb die herumbiegende örter zubesehn.» Ifølge Hans L. forlot reiseselskapet Neapel definitivt 18de februar 1670. Ennvidere: «A° 1670 d. 23de April Reisete Ich von Rom — — bis Baccano.» Her heter det hos Hans L.: «D. 23. aprilis begafue Vi os paa Veyen fra Rom — — ad Baccano.» Pag. 123 heter det under omtalen av overgangen over Alpene ved Mont Cenis: «ich sahe mit Verunderung wie sie (: die Maul-Esell) den bergen hinan wie die Katzen kletteren könnte.» Og endelig heter det pag. 128: «Von Basel reiste ich den Rein hinunter nach Strassburg.» Men bortsett fra disse og muligens enkelte andre steder som jeg har oversett, er hele fremstillingen upersonlig. Da reiseruter og de nevnte data helt stemmer med Hans Lilienskiolds reisejournaler, må det være en mellemling av et referat og en avskrift av en reisejournal fra samme reise vi har for oss i dette manuskript. Men da det her, uaktet manuskriptet er så langt mere kortfattet enn Hans Lilienskiolds journaler, allikevel fortelles en del som ikke finnes i disse, kan det ikke godt stamme fra nogen annen enn fra Jonas Lilienskiold. Det skulde da være, om det stammer fra hovmesteren Niclas Stub. Men han fulgte med først fra Kjøbenhavn av, ikke helt fra Bergen, hvor også denne reisebeskrivelse begynner. Så det er lite sannsynlig at den skyldes ham. I den foreliggende form kan forøvrig avskriften, som fra ende til annen er ført med samme hånd og samme blekk, ikke være eldre enn 1703. Foruten ovennevnte anførslar av årene 1671 og 1702 i Bergensbeskrivelsen finnes der nemlig også i reisebeskrivelsen anført årstall senere enn 1668—71, da reisen blev foretatt, således under omtalen av Kjøbenhavn byggearbeider fra 1701, under Augsburg årstallet 1703, under Strassbourg 1681. Foreliggende avskrift kan derfor ikke skyldes Jonas Lilienskiold selv, for han døde allerede i 1691. Hvem avskriveren er, må foreløbig stå hen. Som en mulighet har jeg tenkt mig at referat-avskriften av Jonas L.'s reisejournal oprinnelig kan ha hatt noget med den utenlandsreise å gjøre som Lilienskioldenes fetter Niels Smed, den senere biskop i Bergen, foretok etter at han i 1672 var blitt student

i Kjøbenhavn. Skulde det oprinnelig kunne ha vært et utdrag tatt av Niels Smed etter Jonas Lilienskiolds (da ennu: Jonas Smeds) reisejournal til veileding for hans egne reiseplaner? Angående Niels Smeds reise og angående hans nu visstnok forsvunne reisedagbøker, som blev av så stor betydning for Ludvig Holberg, kan henvises til A. E. ERICHSENS biografi av Niels Smed i *Brieka XVI* s. 106—107 og FRANCIS BULL i BULL og PAASCHE: Norsk litteraturhistorie II, Kr.a 1924 s. 217.

- [15] Brev av 24de april 1935 fra Det Kgl. Bibliotek ved manuskriptavdelingens chef Dr ELLEN JØRGENSEN.
- [16] AAGE SKAVLAN: Kulturbilleder fra Norges nyere historie, Kr.a og K.havn 1892, begynner s. 1—25 med et kapitel om «Hekseprocesser i Finmarken», bygget på justisprotokollene fra det 17de årh. før Lilienskiolds tid og fortsetter s. 26—33 med et kapitel om «Justisstraffe i Finmarken» bygget på Lilienskiolds kopibok 1685—94, nu i Statsarkivet i Trondheim. Skavlans vurdering av Lilienskiold røber liten historisk forståelse, og hans innledende bemerkninger (s. 26) om at Lilienskiold lot sig flytte til Romsdals amt, da han i 1699 fikk pålegg om å ta bolig i sitt amtmannsdistrikt i stedet for i Bergen, er ganske misvisende.
- [17] Minerva, Anden Aarg. Tredie Bind, K.havn 1787 s. 285—86.
- [18] Se Torfæana, utgitt av P. F. SUHM, K.havn 1777, side 97—98.
- [19] I Finmarkens Amtsarkiv i Statsarkivet i Trondheim finnes et udateret brev fra Gyldenløwe til Lilienskiold påskrevet «Gyldenløvis Missive 1696». I Lilienskiolds arkivregister er det med fortøpende nummer betegnet som nr 307 og optatt under året 1696 som «Hans Høye Excell: cis Breff at giffve underretning om grændzerne».

Her takker Gyldenløwe Lilienskiold for hans brev med hosføjet relation om finneskatten og tilføier:

«Imidler tid, oc paa det mand om een huer Potentats prætension, kunde hafue desbedre oc omstendeligere effterretning, ynskede Jeg gierne, at hr Amptmand eet ungefehrlig Kort om Grentzerne vilde ud-kaste, oc derudi antegne, huor till de sig holder, begynder, oc huor viidt de sig, effter Compasset, till eet oc andet Land udstrecker.»

Jeg anser det sannsynlig at remonstrasjonen er foranlediget ved denne henvendelse fra Gyldenløwe og i så fall er avgitt i 1696 eller 1697. Det lille kart som remonstrasjonen begynner med, er et lite oversiktskart over Finnmark og traktene østover til og med Malmis (Kola). Kartets type er den vanlige i 1600-årene. Den går tilbake til Bureus (*Lapponia* 1611 og *Orbis arctoi* 1626). Et helt lignende kart finnes såvel i Finmarchens Beschrifelse som i *Speculum boreale* II s. 465. I Finmarchens Beschr. er dog kartet uten navn. Angående remonstrasjonen kan forevrig henvises til Osc. ALB. JOHNSEN: Finmarkens politiske historie, Kr.a 1923, s. 109 flg. og fl. st.

- [20] Angående LUDVIG CHRISTENSSØN PAUS se HARTVIG MUNTHE: Efterretninger om Familien Muntre i ældre og nyere Tid, Chr.a 1883—88, s. 100 og s. 615, samt P. R. SOLLIED: Prester, prestegjeld og kirker i Finmarken i det 17de aarhundrede i Medd. fra Det norske rigsarchiv II, Kr.a 1903, s. 272—313, se s. 309—10. Når Sollied her i en note med en reisebeskrivelse i Bergens Museum som kilde oplyser at Paus blev immatrikulert ved Kjøbenhavns universitet 16de mars 1668 og foretok en utenlandsreise helt til Rom, er dette ikke riktig. Og det strider med Sollieds egen meddelelse om at Paus deponerte (blev immatrikulert som student) 19de april 1771. Dette siste er riktig. Ifølge S. BIRKET SMITH: Kjøbenhavns Universitets Matrikel, II. 1667—1740, K.havn 1894, s. 1671, blev Ludovicus Christierni Pautius immatrikulert

19de april 1671. I 1668 eller andre år leter man forgjeves efter ham.
 [21] Lilienskiolds bo blev først tatt under behandling av Hofretten i Kjøbenhavn. Dokumentene vedrørende registreringen av Lilienskiolds i Kjøbenhavn beroende eiendeler og auksjoner over dem m. v. finnes nu i Landsarkivet for Sjælland m. m. i Kjøbenhavn. Registrator frk. MARIE MIKKELSEN har underkastet dokumentene en foreløpig gjennemgåelse for mig og gitt mig materialet til de fra dette skifte hentede opplysninger. I en planlagt Lilienskiold-biografi kommer jeg til å gjøre en videregående bruk av de mange verdifulle detaljopplysninger skifte-dokumentene gir. Her skal bare tilføies at Lilienskiold blev bisatt i Holmens kirke 19de januar 1703.

Den videre behandling av Lilienskiolds bo foregikk i Vadsø, hvor hans frue og størstedelen av barna var forblitt boende etter amtmannens avreise, og hvor fru Lilienskiold forblev helt til mai 1704. Dokumentene vedrørende bobehandlingen på Vadsø finnes nu i Finmarkens Amtsarkiv. Også disse er selvfølgelig av den største interesse for skildringen av Lilienskiolds familieforhold, økonomi m. v.

[22] Jfr ovenfor note [5].

[23] WEILBACH: Nyt dansk Kunstnerlexikon I—II, K.havn 1896—1897.

[24] På skiftesamling i Vadsø 2nen juni 1703 møtte fru Maria Lem, sønnene Bendix og Ulrich Lilienskiold og døtrene Anna Margaretha, Ingeborg Lisabeth, Johanna Maria og Else Maria L. Det blev oplyst at barna Peder og Anna Christine Lilienskiold opholdt sig «sør udj Landets».

Av disse ennu i 1703 levende barn finnes hverken Anna Christine eller Johanna Maria nevnt i THOMLES stamtavle over familien Lilienskiold i Pers.hist. tidsskr. II eller i de supplerende opplysninger om Hans og Maria Lilienskiolds barn som han har gitt i samme tidskrift VI s. 30. Antagelig som følge derav er de heller ikke kommet med i stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1902.

Av genealogisk interesse er førstig også den opplysning som finnes s. 202 i det under utgivelse værende fjerde hefte av Nordnorske samlinger, utgitt av Etnografisk Museum. I. Finnmark omkring 1700, aktstykker og oversikter. I det av Henrich Adelaer i Finnmark 1690 optatte detaljerte manntall finnes nemlig under Vadsø anført amtmann Hans Lilienskiold «med kieriste, 11 børn, tiennere, tienistefolk oc 5 vdredsdrenger, er tilsammen 29 personer». I stamtavlen i Pers.hist. tidsskr. II finnes optatt 8 barn, hvorav 2 var døde som unge og ikke finnes nevnt ved skiftesamlingen i 1703. Ved denne lærer man, som nevnt, ennu to barn å kjenne, Anna Christine i sitt 22de og Johanna Maria 15 år. I Pers.hist. tidsskr. VI vet Thomle å fortelle om ennu et barn, datteren Abel, som druknet i 1699 sammen med broren Jonas og en annen bror på båtreise fra Sletten på Askøen til Bergen. Dette blir 11 tilsammen. Men var det yngste barn Else Maria kun 12 år i juni 1703, som det står i protokollen over skiftesamlingen, så var hun ennu ikke født i 1690. Og i så fall savnes ennu et barn. Og familiens samlede barneantall har da minst vært 12.

Også de foregående hefter av Nordnorske samlinger I, utgitt av Etnografisk Museum dels ved fru MARTHA BROCK UTNE BRENDAL og dels ved professor O. SOLBERG, innholder passim meget til belysning av Lilienskiolds virksomhet som amtmann i Finnmark. Og verket vil bli av overordentlig stor verdi for studiet av Finnmarks historie i det betydningsfulle tidsskifte omkring år 1700.

ENGLISH SUMMARY
THE LITERARY WORKS OF HANS HANSEN LILIENSKIOLD

HANS HANSEN LILIENSKIOLD, «amtmann» in Finnmark 1684—1701, has a very prominent position among all the governors of Finnmark, the northernmost province of Norway.

He was born at Bergen about 1650, his father being the prosperous citizen Hans Hanseen Schmidt. During the years 1668—1671 he and his younger brother Jonas for the purpose of study travelled in Denmark, Germany, Switzerland, Italy, France, England, and Holland. In the years 1672 and 1673 he was secretary to the Danish-Norwegian minister in Stockholm, and in the latter year he entered into the Norwegian administration, at first as "vicelagmann" and later on as "lagmann" in Bergen. In the year 1676 he was raised into nobility together with his father, his wife, and his brother Jonas, and they adopted the name of Lilienskiold.

In the year 1684 he was entrusted with the important office of «amtmann» (governor) in Finnmark. As governor he was known for his energetic maintaining of the rights of the local population and for his efforts to help the poor and debt-loaded population against the commercial monopoly, which was then in the hands of his fellow-townsmen, the merchants of Bergen. Thanks to these efforts he was at last (in the year 1701) intrigued away from his high position.

But his name is also known on account of his literary works. Till now only some of these have been known. The most important one is the "Speculum boreale", a great illustrated Folio manuscript in two volumes. It treats of the scenery, the population, the economical conditions, and the history of Finnmark. This work was chiefly written at Vadsø, where Lilienskiold lived most part of his time as amtmann in Finnmark, the official residence of the amtmann at Vardøhus castle being then out of repair. But the splendid manuscript, in 1701 dedicated to the King, Frederic IV, and now in the Royal Library of Copenhagen, the Thott collection, Nos 948—49 Fol., has, with the exception of short summaries, never been printed. In the same library there is also another great illustrated manuscript, the Thott No 950

Fol. This work was also written by Lilienskiold and may be characterized as a rough-draft of the "Speculum boreale".

One more literary work of Lilienskiold's has become known, viz. a big, minute and illustrated journal, or description of the study tour which he and his brother Jonas undertook to the continent and England in 1668—71. This manuscript is now in the library of the Bergen Museum (No 35). The diary, however, only treats of the journey to Rome and the stay there until April 1670. The first half of the manuscript, the account of the journey from Bergen to Rome, was published in 1916 in Oslo by the librarian CHR. SOMMERFELT, under the title of "Johannes Lilienskiolds Reisejournal 1668—1670". The continuation of the account of the travels, from Rome through Western Europe back to Denmark and Norway, has, till now, been unknown. It has been supposed to be in Denmark in the library of some member of the present Danish noble family of Lillienkiold, which is by the mother's side connected with the family that was knighted 1676. But this theory has not been confirmed. And the author has proved that the Folio manuscript No 153, hitherto unknown or unnoticed, in the library of Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab of Trondheim is the direct continuation of the first volume of the journal. This second volume is also minute and full of import, and, like the first one, richly illustrated. It is not quite finished, however, as the report stops at the arrival in Antwerp, when the travellers had visited France, London, and some other places in South-Eastern England.

But the author has also found two other literary works of Lilienskiold's, which have been overlooked by all who have till now studied the life and work of Lilienskiold. One is No 804 Fol. in the Old Royal Collection of the Royal Library of Copenhagen. It has the title of "Nordens Æres-Støtte" (The monument erected in honour of the North) and is a big Folio manuscript describing the oldest history of the Danes and the other Northern tribes, and the history of the peoples having their origin or being supposed to have their origin in the North. The manuscript contains a lot of illustrations representing historic scenes, coats of arms, and so on.

The other work is Folio No 805 in the same collection, and in

the catalogue it is denoted as "The History of the Italian Kings". It opens with King Athaulphus, A. D. 415, and it reaches down to about the year 1000. In this volume there are no illustrations, some vacant pages being apparently intended for such. The work is not quite finished. The beginning of the text certainly shows that this volume is a continuation of a former one, which has obviously treated the history of the late Roman emperors.

As regards the "Speculum boreale" and the first volume of the journal, the traditional opinion has been that, if Lilienskiold has been the author, the rector of Vadsø at that time, the Rev. LUDVIG PAUS, has copied and illustrated them, and provided the exceptionally beautiful artistic get-up.

The author of the present essay, however, has been able to prove that the traditional opinion is quite wrong. The hitherto known works as well as those which the author has found and mentioned here, have been written in exactly the same elegant handwriting as the one which Lilienskiold used in his private and official correspondance. Likewise the author has proved that the Rev. Mr Paus's handwriting is quite different. All these literary works are thus the original works of Lilienskiold, both in matter and manner. But he has had some one to help him with the illustrations of the "Speculum boreale" and the "Nordens Æres-Støtte", while staying in Copenhagen from the autumn of 1701 till his death on the 12th of January 1703. Of these works the "Speculum boreale" at any rate was presented to King Frederic the Fourth. And this fact has probably been conducive to his regaining his King's favour and to his being appointed governor of the county of Romsdal in 1702. But he died before he could enter upon this new office.

Trykt 9de februar 1987
I Kommission hos F. Bruns Bokhandel
Aktietrykkeriet i Trondhjem

